

ELS AMORS DELS PARENTS DE TIRANT
AMB LES PARENTES DE CARMESINA

Rafael Alemany Ferrer

Universitat d'Alacant

RESUM: L'article acara les històries sentimentals de dues de les parelles secundàries del *Tirant lo Blanch*: la de Diafebus i Estefania, per una part, i la d'Hipòlit i l'Emperadriu, per l'altra. La comparació permet deduir concomitàncies notables entre totes dues, que, al seu torn, considerades en conjunt, contrasten a primera vista amb la història amorosa central de Tirant i Carmesina. Sense perjudici d'això, totes tres coincideixen en el fet de perfilar relacions sentimentals entre cavallers bretons del llinatge de Roca Salada i dames de la família imperial grega. Aquesta coincidència es revela funcionalment fonamental si tenim en compte que un dels objectius ideològics a què aspira Joanot Martorell en el *Tirant* és la consecució de la vella utopia medieval de consolidar una unió duradora entre la cristiandat d'Orient i d'Occident sota una sola ègida, enfront d'adversaris no cristians. A aquest objectiu sembla respondre el denominador comú de què participen tant les històries sentimentals que ací s'acaren com la dels protagonistes de la novel·la, a la qual aquelles reforcen (Diafebus-Estefania) o serveixen d'alternativa (Hipòlit-Emperadriu).

PARAULES CLAU: històries, sentimentals, secundàries, *Tirant lo Blanch*, funció.

ABSTRACT: This article makes a comparison between the sentimental stories of two of the secondary couples in *Tirant lo Blanch*: the one composed by Diafebus and Estefania and the one formed by Hipòlit and the Emperadriu. The comparison allows to deduce remarkable concomitances between both relationships, which, in turn, if considered on the whole, contrast with the love story, vital to the novel, between Tirant and Carmesina. Moreover, all three coincide in the fact that they outline sentimental relationships among Breton knights of the lineage of Roca Salada and ladies of the Greek imperial family. This coincidence is revealed to be functionally fundamental if we take into account that one of the ideological goals Joanot Martorell pursues in *Tirant* is the achievement of the old mediaeval utopia of consolidating a long-lasting union among the Christendom of Orient and that of Occident under a sole aegis, against non Christian opponents. To accomplish this objective, it seems there is a common denominator shared by both the sentimental stories here collated and the one starred by the main characters of the novel. Hence, the text is either strengthened by those former love chronicles (Diafebus-Estefania) or given an alternative through them (Hipòlit-Emperadriu).

KEY WORDS: stories, sentimental, secondary, *Tirant lo Blanch*, function.

Estretament relacionades amb la història d'amor central del *Tirant lo Blanc*, la del cavaller bretó protagonista amb la princesa grega Carmesina, l'obra de Joanot Martorell ens n'ofereix altres dues de considerable importància en la trama novel·lesca, al marge de les que es poden considerar com a episodis sentimentals més subsidiaris.¹ Es tracta dels amors de Diafebus i Estefania i dels d'Hipòlit de Roca Salada amb l'Emperadriu. Ambdues, desenvolupades al llarg de la tercera i cinquena part de la novel·la² —les parts gregues—, presenten una sèrie de significatives concomitàncies i diferències entre si, a l'hora que, considerades en conjunt, en relació a la història sentimental de Tirant i Carmesina.

1. Els amors de Diafebus i Estefania

Començarem per recordar que aquests dos personatges, que juguen un paper fonamental com a coadjuvants de primer orde en el procés sentimental de Tirant i Carmesina, estan units a aquests, respectivament, per vincles familiars. Diafebus es cosí germà de Tirant (p. 1430),³ mentre que Estefania, duquesa de Macedònia, és filla d'un cosí germà de l'Emperador i, per tant, cosina segona de Carmesina.⁴ L'un pertany, doncs, a la família de Tirant, mentre que l'altra forma part de la de la princesa, la qual cosa, ja d'entrada, apunta un clar paral·lelisme en relació amb la principal parella d'enamorats de la novel·la: per una banda, tant Tirant com Diafebus són francesos bretons que han anat a Constantinoble per a auxiliar l'Emperador grec davant la invasió dels turcs, mentre que, per l'altra, tant Carmesina com Estefania són dos membres rellevants de la família imperial grega. A més a més, als vincles respectius de parentiu existents entre els dos personatges masculins i els dos femenins, se n'han d'afegir encara d'altres de bona amistat i companyonia que els ha unit des de temps enrere. Així,

¹ Em referisc, entre d'altres, als que protagonitzen, per exemple, el príncep Felip de França i la infanta Ricomana de Sicília o el rei Escariano de la Gran Etiòpia i Maragdina, filla del rei africà de Tremicén.

² Tot i que l'obra de Martorell no presenta cap tipus de divisió expressa en parts, una pràctica i generalitzada estructuració dels 487 capítols de què aquesta consta permet dividir-la en cinc parts: la primera (caps. 1-97) correspon al procés d'iniciació del jove bretó Tirant en l'orde de cavalleria i transcorre a Anglaterra; la segona (caps. 98-116) conté les primeres gestes militars del cavaller a Sicília i Rodes; la tercera (caps. 117-295) relata l'inici de l'actuació militar de l'heroi en l'imperi grec assetjat pels turcs, així com la del seu procés d'enamorament amb la princesa Carmesina; la quarta (caps. 296-413) se centra en la croada de Tirant a Àfrica, mentre que la cinquena (caps. 414-487) narra la culminació de la gesta militar del protagonista, els seus esposoris amb la princesa i la seua mort sobtada.

³ Tant les referències a pàgines de la novel·la com les citacions literals de fragments d'aquesta que s'inclouen al llarg d'aquest article remeten a l'edició de Hauf (2005).

⁴ Tanmateix, Carmesina li diu «cosina germana» en el transcurs del diàleg que manté amb ella en el cap. 226 (p. 879), la qual cosa es podria interpretar bé com un *lapsus* de l'autor o, simplement, com un pur apel·latiu afectiu propi del context íntim i confidencial de la situació en què ambdues dialoguen. Ajuda a confirmar la segona hipòtesi el fet que, en el mateix passatge, molt poc abans, Carmesina s'adreça a Estefania també com a «mia cara germana».

doncs, Diafebus és un membre destacat del seguici amb el qual Tirant acudeix a les noces del rei d'Anglaterra en la primera part de la novel·la, en el capítol 57 de la qual se'ns presenta per primera vegada com a narrador de les proeses cavalleresques que el jove protagonista ha portat a terme en el context d'aquelles festes nupcials (p. 240); al seu torn, Estefania, que apareix per primera vegada en el capítol 119 de l'obra (p. 483), té gairebé la mateixa edat de Carmesina, a la qual la uneix un estret afecte per haver-se criat juntament amb ella des de ben petita.

La relació sentimental de Diafebus i Estefania s'inicia, sense altres preàmbuls, amb la declaració d'amor que el cavaller li fa un dia en què es troba casualment amb ella en el palau imperial:

Tendria'm per home de bona ventura, si la fortuna m'era tan favorable, me volguésseu fer digne que us pogués ésser lo més acostat servidor, per bé que yo no-n sia digne ne mereixedor, atesa la gran bellea, gràcia e dignitat que la merçé vostra posseheix. Emperò amor es aquella qui eguala les voluntats e a l'indigne fa digne de ésser amat (cap. 146, p. 629).

La petició de relacions de Diafebus, convencionalment cortés i mesurada,⁵ incideix fonamentalment en la superioritat de la dama respecte d'ell com a principal inconvenient, per bé que això, al seu parer, no passe de ser un problema que es pot obviar perfectament gràcies al poder igualitari de l'amor. La resposta d'Estefania és, així mateix, tan convencionalment negativa⁶ com la que Carmesina dona a Tirant en l'escena en què aquest se li declara per primera vegada (cap. 127, pàg. 526), ja que rebutja frontalment la proposta del cavaller, al qual recrimina el poc honor que li fa la seua agosarada actitud.⁷ A primera vista, no deixa de sorprendre la reacció de la donzella, si tenim en compte que ha estat ella mateixa qui, bastant abans, al teoritzar sobre les tres classes d'amor que, al seu parer, existeixen, el virtuós, el profitós i el

⁵ Amb aquesta declaració, Diafebus actua conforme a les pautes pròpies de l'amant *pregador*, el segon estadi, després del de *fenhedor* o amant encara no declarat, que, segons la convenció cortés, havia de transitar tot amador, abans d'arribar a la condició d'*entenedor* —jocs amorosos sense coit— i, finalment, a la de *druz* o amant consumat i plenament acceptat per la dama. Aquesta codificació es relaciona directament amb la teoria de les *quinque lineae amoris*, de ascendència clàssica, segons la qual tot procés amorós comença amb la visió de la persona amada (*visus*), segueix amb l'establiment de diàleg amb aquesta (*alloqui*), progressa fins als tocaments (*tactus*) i el besos (*osculi*) i culmina amb la consumació sexual (*coitus*). És interessant assenyalar que la novel·la no explicita per a res que Diafebus haja passat prèviament per la fase de *fenhedor* o amant tímid que estima sense gosar revelar-ho encara, a diferència del que s'esdevé en el cas de Tirant, que pateix amb silenci el mal d'amor des del mateix moment en què contempla fortuïtament els pits de Carmesina (cap. 117, p. 469).

⁶ «Emperò no vull que per açò desespereu de la mia poca amor, car més és que vós no dieu ni podeu pensar, car lo major bé que us conech és ignorància que mostrau haver» (cap. 196, p. 629).

⁷ «Yo crech que vós no teniu lo saber natural, que si-l tinguésseu, no haguéreu volguda perdre la noblea de natura, car per lo que fet haveu sou digne de gran infàmia e mereixedor de gran punició» (cap. 128, p. 532).

viciós, confessa obertament que és aquest últim el que a ella «par molt millor que ninguna de les altres» (cap. 127, p. 527). Però aquesta contradicció desapareix si tenim en compte que en la seua reacció negativa davant la declaració de Diafebus no hi ha gens ni mica de sinceritat, sinó que respon a una manera externa de comportar-se a mitjan camí entre el fals pudor moral i les exigències pròpies de la seua condició estamental. Així es desprén de les paraules perspicaços i malicioses amb què Plaerdemavida es dirigeix a la princesa poc després, les quals delaten que Estefania, si més no en el seu fur intern, no ha restat indiferent davant del requeriment de Diafebus i que, potser, fins i tot, ha pogut accedir —bé que en això s'equivoca— a certs jocs d'amor:

—Senyora, no veu vostra altesa la cara d'Estefania? Si par que haja bufat al foch! Car tan vermella stà la sua cara com fa la rosa de maig. E yo bé crech que les mans de Diafebus no han stat molt ocioses stant nosaltres alt en la torre (cap. 146, p. 630).

En efecte, malgrat l'aparent rebuig inicial de la donzella, amb una rapidesa extraordinària que se situa en els antípodes del lent procés amorós de Tirant i Carmesina, Diafebus aconsegueix, no sense dificultat, el beneplàcit d'aquesta última per a poder besar la seua estimada:

E acostà's a Stefania e besà-la tres voltes en la boca a honor de la sancta Trinitat. Parlà Stephania e dix:

—Puix ab tan gran esforç e requesta vostra, e per manament de ma senyora, yo us he besat, vull que a voluntat mia prengau possessió de mi, però de la cinta amunt (cap. 146, p. 633).

Curiosament, és la mateixa Estefania qui, en un apart amb Carmesina, aconsegueix que aquesta autoritze que Diafebus la pugui besar, fent-li veure el caràcter innocu del bes, especialment dins dels usos i costums dels francesos, como Diafebus i Tirant: «Quin mal és lo besar? Que ells en França no-n fan més menció que si-s donaven la mà» (cap. 146, p. 632) (Renedo, 1994).

En sols tres pàgines de la novel·la hem assistit a la declaració de Diafebus, al rebuig inicial d'Estefania, al consentiment del primer bes triple i a l'acceptació del fet que implica oferir la meitat superior del seu cos al gaudi del cavaller. I, per si açò fóra poc, just en el mateix instant en què Diafebus es disposa a gaudir del generós oferiment de la seua dama, descobreix amagat en el pit d'aquesta un albarà o document que resulta

ser una mena d'acta de matrimoni secret⁸ ofert unilateralment per Estefania al seu amant, amb un paral·lelisme evident amb el que Tirant i Carmesina celebren en els capítols 271-272 (Beltran, 1990):⁹

yo, Estefanía de Macedònia [...], de grat e de certa sciència, no constreta ni forçada, tenint Déu davant los meus hulls e los sançts Avangelis de les mies mans corporalment tocats, promet a vós, Diafebus de Muntalt, [e] ab paraules de present prenc a vós per marit e senyor, e done-us mon cors liberalment, sens frau ne engan negú (cap. 147, p. 636).

Pràcticament en un sol acte, i gràcies a la predisposició resoltament favorable de la seua dama, Diafebus supera amb èxit sorprenent i sense excessives dificultats les fases d'amant *pregador* y *entenedor* —ni tan sols ha hagut d'experimentar la tortura del *fenhedor* que pateix en tímid silenci el mal de amor— i esdevé tot un *drutz* mitjançant el matrimoni secret que li ofereix Estefania.

Sens dubte, el gran contrast entre la història d'amor d'aquesta parella i la dels protagonistes principals de la novel·la s'evidencia, de manera molt gràfica i eloqüent, en l'episodi de les «bodes sordes» (caps. 162-163), que es produeix poc després que l'Emperador haja conferit a Diafebus el càrrec de gran conestable de l'Imperi Grec (cap. 161, p. 696) i el títol de comte de Sant Àngel.¹⁰ En la intimitat d'una cambra del castell de Malveí, i gràcies precisament a l'astúcia d'Estefania, aquesta i Carmesina gaudeixen d'una nit d'amor amb els seus amants respectius. Mentre que Tirant i la princesa no ultrapassen la barrera de certs jocs eròtics de cintura cap amunt i no consumen el coit a causa de la resistència que la dama oposa, en radical antítesi Diafebus i Estefania sí que ho fan, com bé s'explica en el relat del fals somni que Plaerdemavida conta a Carmesina:

⁸ Aquest tipus de matrimoni constituïa una institució legal reconeguda en l'edat mitjana, la qual permetia que dos enamorats, sense necessitat d'altres intermediaris ni testimonis, es pogueren atorgar recíprocament promesa de fidelitat conjugal. La paraula entre els dos era suficient per a certificar la validesa del matrimoni, que, sense perjudici d'això, es podia referendar posteriorment en una cerimònia pública (Ruiz de Conde, 1948).

⁹ Hi diu Carmesina: «E per ço que los meus mals hagen fi e la mia pensa reposada stiga ab major repòs, ab paraules de present asseguraré la tua demanda. Dona'm la tua mà drete e ajustaré aquella en la mia.

E com les mans foren ajustades, dix la princesa:

—Perquè açò sia verdader matrimoni, dich yo ab paraules de present: yo, Carmesina, dó mon cors a vós, Tirant lo Blanch, per leal muller, e prenc lo vostre per leal marit.

E les mateixes paraules dix Tirant, o semblants, segons és acostumat» (c. 271, p. 1015).

¹⁰ L'Emperador concedeix inicialment a Tirant aquest comtat, pertanyent a Carmesina per herència d'una tia seua. El protagonista no accedeix a acceptar-lo, però demana a l'Emperador que l'atorgue a Diafebus, tal com en efecte es fa (cap. 161, p. 698). El gest de l'Emperador permet l'ascens estamental de Diafebus, com abans la concessió de la capitania general de l'exèrcit imperial havia permés el de Tirant. D'aquesta manera, els cavallers estrangers milloren la seua condició social i, amb això, les seues possibilitats de casar-se amb les egrègies dames gregues ja que redueixen les distàncies que els separen d'aquestes.

Aprés viu somiant que Stephania stava sobre aquell lit, ab les cames que al parer meu li veÿa blanquejar, e deÿa sovint: «Ay senyor, que mal me feu! Doleu-vos un poch de mi e no-m vullau del tot matar». [...] E ella prenia lo lançol e posava'l-se a la boca e ab les dents strenyia'l fort per no cridar. E no-s pogué star, après hun poch spay, que no donàs hun crit: «Trista, què faré? Dolor me força de cridar, e segons veig, deliberat tenui de matar-me». Lavors lo conestable li tancà la boca [...]. Encara que yo sia grossera en amar, conegué lo meu sperit que lo terme de amor aquí devia finir (cap. 163, p. 708).¹¹

El paral·lelisme amb les paraules de Carmesina en similar situació és ben notori,¹² per bé que la consumació sexual de la princesa amb Tirant no es produeix fins al capítol 436 (p. 1418). En els dos casos, les paraules que pronuncien les joves dames davant l'eloqüent silenci dels seus amants fan pensar en la brutal fogositat d'aquests, que els fa percebre com a poc plaent allò que tant havien desitjat. En qualsevol cas, sembla que Estefania queda prenyada, segons adverteix la sempre perspicaç i maliciosa Viuda Reposada a la princesa: «No veu vós Stefania com té lo ventre gros?» (cap. 215, p. 848), i, potser per això, sense interrupció del ritme frenètic d'aquesta història d'amor, ben prompte el propi Tirant sol·licita a l'Emperador la seua conformitat perquè es duga a terme el matrimoni de la parella (cap. 219, p. 859). És l'Emperadriu, però, la qui, al capdavant, davant la inhibició del seu marit, dóna el *placet* corresponent, de tal manera que immediatament se celebren les festes del compromís matrimonial i, al dia següent,¹³ les noces (cap. 220, p. 861).

Poc després de la unió legal de Diafebus i Estefania, es produeix la separació forçosa de la parella, ja que el cavaller ha d'abandonar la seua esposa per a anar a lluitar

¹¹ Pel mateix relat de Plaerdemavida, coneixem que, quant a Tirant i Carmesina, les coses han transcorregut de manera ben diferent: «Aprés, en visió, viu com ell vos besava molt sovint e desféu-vos la clocheta dels pits, e que us besava a gran pressa les mamelles. E com vos hagué ben besades, volia-us posar la mà davall la falda pel cercar-vos les puces. E vós, la mia bona senyora, no u volíeu consentir, car dubte-m fa que si u haguésseu consentit, que lo sacrament no perillàs. E vostra altesa li deÿa: «Temps vendrà que lo que tan desiges starà en llibertat tua, e la mia virginitat conservada serà per a tu.» Aprés posà la sua cara sobre la vostra, e tenint los braços sobre lo vostre coll, e los vostres en lo seu, ligats com les sarments en los arbres, prenia de vós amorosos besars» (cap. 163, p. 708).

¹² «Reposau-vos, senyor, e no vullau usar de vostra bel·licosa força, que les forces de una delicada doncella no són per a resistir a tal cavaller. No-m tracteu, per vostra gentilea, de tal manera. Los combats de amor no-s volen molt strényer. No ab força, mas ab ginyosos afalachs e dolços engans se atenyen. Dexau porfídia, senyor, no siau cruel. No penseu açò ésser camp ni liça de inflés. No vullau vençre la qu-és vençuda de vostra benvolença. Cavaller vos mostrareu damunt la abandonada doncella? Feu-me part de la vostra homenia perquè us Puga resistir. Ay, senyor! Y com vos pot delitar cosa forçada? Ay! E amor vos pot consentir que façau mal a la cosa amada? Senyor, deteniu-vos, per vostra virtud e acostumada noblea. Guardau, mesquina, que no deuen tallar les armes de amor, no han de rompre, no deu nafrar la enamorada lança! Hajau pietat, hajau compassió de aquesta sola doncella! Ay cruel, fals cavaller! Cridaré! Guardau, que vull cridar! Senyor Tirant, ¿no haureu mercé de mi? No sou Tirant. Trista de mi! ¿Açò és lo que yo tant desijava? O sperança de ma vida, vet la tua princesa morta!» (cap. 436, p. 1418).

¹³ La celeritat de la boda obeeix a possibilitar que Tirant, que ha de marxar aviat al camp de batalla, pugui assistir a l'enllaç.

al camp de batalla. La mala fortuna fa que aquest siga fet presoner de l'enemic, davant la qual cosa, la seua muller, transida de dolor, ingressa en un convent de franciscanes (cap. 442, p. 1429). Finalment, Tirant aconseguirà la llibertat de Diafebus, juntament amb la d'altres presoners cristians (cap. 450, p. 1465), i, amb això el retrobament feliç de la parella. Una vegada més es podria establir en aquest cas un altre paral·lelisme amb la història sentimental de Tirant, ja que, com és sabut, una inopinada tempesta el fa naufragar en la costa nord-africana¹⁴ i separar-se de Carmesina, la qual, durant la seua absència, també ingressa en un monestir. La diferència entre els dos casos rau en el fet que la separació de Diafebus i Estefania es produeix després d'haver-se casat en una cerimònia oficial i pública, mentre que la de Tirant i Carmesina s'esdevé quan encara els uneix només el matrimoni secret que tots dos s'han atorgat recíprocament.

Són molts els indicis que fan pensar que la història amorosa de Diafebus i Estefania, a més de la seua dimensió sentimental estricta, respon a l'objectiu fonamental de possibilitar la consolidació de tota mena de vincles consistents entre el bàndol de Tirant i els seus companys bretons —els estrangers de la novel·la— i el dels grecs, o, si es vol, entre la cavalleria occidental i l'imperi d'Orient. Sense perjudici del contrast entre el lentíssim procés d'amor de Tirant i Carmesina i l'absolutament sincopat de Diafebus i Estefania, contrast determinat per ajustar-se la primera parella a unes convencions que la segona obvia en bona mesura, allò ben cert és que la unió matrimonial dels ducs de Macedònia reforça l'aliança entre l'Orient i l'Occident cristians i, fins i tot, contribueix a garantir-ne la continuïtat davant d'una eventual desaparició dels protagonistes principals de l'obra. Tanmateix, malgrat la posició excel·lent de Diafebus i Estefania per a convertir-se potencialment en successors de Tirant i Carmesina, la interpolació d'una tercera i ben transcendent història sentimental en el text de Martorell, la de l'Emperadriu amb Hipòlit, fa que siga en aquests en qui, finalment, es materialitza la successió de la parella protagonista una vegada aquesta ha desaparegut de l'escena a causa de la mort.

2. Els amors d'Hipòlit i l'Emperadriu

Hipòlit de Roca Salada és es un jove nebot i servidor de Tirant, que apareix per primera vegada en el capítol 146 de la novel·la i que és adobat a cavaller en el 155. Es

¹⁴ Amb aquest naufragi s'enceta la convencionalment acceptada com a quarta part de la novel·la, que abraça l'extensíssima seqüència compresa entre el 219 i el 413, al llarg de la qual Tirant desplega una impressionant tasca militar i evangelitzadora. Per als valors simbòlic i funcional d'aquesta part africana veg. Mir (1989) i Alemany (1997).

tracta, doncs, d'un tretó més, que no s'ha de confondre amb un altre personatge de l'obra gairebé homònim: el grec Hipòlitus, fill del senyor del castell de Malveí, que tan sols fa acte de presència en els capítols 141, en què és adobat a cavaller, i 149, en què ja ni tan sols és esmentat amb el seu nom propi, segurament per a evitar confusions amb el primer personatge (Chiner, 1993: 111-117).

L'inici abrupte de la seua relació amb l'Emperadriu se situa en el capítol 248, en el qual, després d'interessar-se aquesta per la malaltia que sembla reflectir l'expressió del jove, Hipòlit li respon amb les paraules insinuants següents:

Si yo stigués prop de alguna senyora, que-m trobàs en lo seu lit, per gran dormidora que fos no la leixaria tant reposar com vostra magestat fa. Però de vostra altesa no-n tinch admiració, perquè dormiu sola e negú no us diu res, ni voltejant us fa cercar lo lit (cap. 248, p. 947).

L'Emperadriu, a pesar de la clara referència a la seua nul·la vida sexual amb l'Emperador, no sembla donar-se per al·ludida, si bé arriba a intuir que allò que afecta Hipòlit no és altra cosa sinó el mal d'amor. És per això que li demana que li revele la identitat de la seua amada, cosa a la qual ell accedeix tot seguit confessant-li que es tracta d'ella mateixa (cap. 249, p. 949), després de la qual cosa es retira immediatament pres per la vergonya a causa de la seua gosadia. L'Emperadriu dubta en un primer moment de la sinceritat de la declaració amorosa d'Hipòlit, per una part «atenent la edad en que só posada», segons afirma, i, per altra part, sospitant que potser no es tracte més que d'un parany ordit per Tirant a fi de satisfer la seua ambició d'assolir, juntament amb els seus, les màximes cotes de poder de l'Imperi Grec¹⁵ (cap. 255, p. 962). Hipòlit

¹⁵ Les sospites de l'Emperadriu donen fe que l'ambició de Tirant és un fet conegut en la cort. En efecte, si, en termes generals, l'actuació del cavaller al llarg de la seua experiència amorosa amb Carmesina s'ajusta a les pautes i convencions de l'amor cortés, també hi concorren altres elements de naturalesa ben distinta que apunten en la direcció d'un amor de conveniència, l'única finalitat del qual seria la d'usar la princesa com a instrument al servei d'assolir l'objectiu d'esdevenir algun dia emperador (Hatzfeld, 1978; Yates, 1980). N'és un primer indici la proposta de Tirant a l'Emperador (cap. 121, pàg. 498) perquè Carmesina reba el tractament de princesa en comptes del d'infanta, que és el que se li ha aplicat fins a aquell moment. No es tracta d'un fet intranscendent, ja que suposa assegurar els drets successoris de Carmesina a la corona imperial, enfront dels de la seua germana Isabel, i, de retruc, els de Tirant si es converteix en espós d'aquesta. Però, sens dubte, el moment de la novel·la que més es presta a ser interpretat com una mostra inequívoca dels interessos espuris que mouen Tirant en la seua pertinaç història d'amor el trobem després al capítol 161. El cavaller rebutja el comtat de Sant Àngel, que l'Emperador li ofereix a petició de la princesa, que n'és la titular. Permet, no obstant, que se li concedisca a Diafebus, com al capdavant es fa. Carmesina recrimina a Tirant que no ho haja acceptat el comtat, i ell li respon: «jamés pendré títol negú, tant com la vida m'acompanyarà, sinó emperador o no res» (cap. 161, pàg. 700). La rotunditat de les paraules del cavaller sembla reflectir una desmesurada ambició, pel fet de negar-se taxativament a acceptar qualsevol títol que no siga la màxima dignitat de l'imperi. El somni del protagonista d'arribar a ser emperador, aflora explícitament de nou, quan, després de rebre la promesa de fidelitat de Carmesina en el ritual del matrimoni secret, el narrador apunta: «En alegria i goig inefable fon

li ho desmenteix, però ella encara addueix tres importants obstacles que barren les pretensions amoroses d'aquest: la gran diferència d'edat que els separa —idea que reitera una vegada més—, la condició d'estranger del jove —cosa que implica desconfiança— i la més que probable incapacitat d'ella per a satisfer l'apetit sexual d'aquest i donar-li descendència (cap. 258, p. 967). Malgrat això, davant la insistència d'Hipòlit, l'Emperadriu oblida aviat les seues reserves inicials, accedeix a esdevenir la seua amant i el convoca a una primera cita:

La tua molta virtut e condició afable me força passar los límits de castedat, per veure't digne de ésser amat. E si ab juraments dignes de fe me faràs segura que no u sabrà lo emperador ni altri per report de la tua lengua, elegeix tot lo que plasent te sia. [...] E faràs axí: que en la callada nit, qui dóna aleujament als treballs e repòs a totes les creatures, sies cert d'esperar-me en aquell terrat prop la mia cambra (cap. 260, p. 973).

Hipòlit assisteix a la trobada furtiva amb l'egregia dama i, sense dilacions, en el mateix terrat amb què fita la cambra de l'Emperadriu, ambdós «sentiren la última fi de amor» (cap. 260, p. 975), preludi de tota una gojosa nit sencera en què es lliuren als jocs amorosos ara ja en el llit de la dama (cap. 262, p. 979). Així, doncs, en el breu lapse de dotze capítols es concentra el procés que s'estén des de la primera declaració encoberta d'Hipòlit a la consumació de l'acte sexual amb «la gentil vella» (cap. 262, p. 979).

Ens trobem, doncs, davant d'una història sentimental notablement curta, més encara que la de Diafebus i Estefania, que, com aquesta, contrasta notòriament amb el llarg i exasperant procés amorós de Tirant i Carmesina. Però, a més, aquest brevíssim i concentrat nucli sentimental de la novel·la, en què Hipòlit passa de la condició de *pregador* a *drutz* amb una facilitat que altera radicalment les fases de l'amor cortés, ofereix un element d'interés afegit com és el de reflectir un incest *in pectore*, almenys des de la perspectiva de l'Emperadriu. En efecte, en el subconscient d'aquesta, Hipòlit es presenta com una mena de reencarnació del fill que va perdre en la guerra, tal com, per altra part, reforça el fet de l'antropònim del jovenet, tan clarament evocador del mite clàssic de Fedra (Cacho, 1993). Per aquesta raó no dubta a qualificar el seu amant d'heretge, davant la sorpresa d'aquest, per haver-se convertit, li diu, en «enamorat de ta mare» (cap. 262, p. 979).

Aquest ingredient incestuós constitueix la base del suposat somni que, al dia següent, l'Emperadriu relata al seu marit i que no és més que la translació deformada de

posada l'ànima de Tirant com es véu en camí per posseyr la corona del Imperi Grech per mijà de les novelles sposalles» (cap. 272, p. 1029).

la seua nit d'amor amb Hipòlit. Li conta que se li aparegué el seu fill difunt i que, tot seguit, «nos ne entram en la cambra, tenint-lo per la mà, e mon fill e yo posam-nos en lo lit, e yo posí-li lo meu braç dret dejús les sues spatles, e la sua boca besava les mies mamelles» (cap. 262, p. 983), una escena molt coincident amb la que la criada Eliseu havia vist al sorprendre a l'alba a la parella en el su llit d'amor: «veu un home al costat de la emperadriu, qui tenia lo braç stés, e lo cap del galant sobre lo braç e la boca en la mamella» (cap. 262, p. 980). L'astúcia de l'Emperadriu li permet retenir Hipòlit ocult en la seua cambra durant quinze dies (cap. 263, p. 991), a més de procurar-se, transcorreguts aquests, altres encontres freqüents amb el pretext que el seu fill li ha demanat en somnis que tinga i ame Hipòlit com si d'ell mateix es tractara. A partir d'ací s'inicia el progressiu millorament social i econòmic del jove cavaller, mitjançant la concessió de joies i de tota mena de riqueses (cap. 264, p. 994).

Amb aquestes credencials, Hipòlit arriba a assumir la capitania general de l'exèrcit grec durant el dilatat període en què Tirant roman a Àfrica i, el que és més decisiu, la corona imperial després de la mort del protagonista. En efecte, quan Tirant emmalalteix súbitament, demana fer testament i no dubta a instituir-hi com a hereu universal el seu jove nebot i amant de l'Emperadriu (cap. 469, p. 1488). Alhora, Carmesina, incapaç de suportar el dolor per la mort de Tirant, a la qual segueix encara la del vell Emperador, se sent morir i, abans que es produísca el seu òbit (cap. 478), nomena hereua testamentària seua l'Emperadriu (cap. 477). Aquest estat de coses no pot ser més favorable per a les aspiracions del poc escrupolós Hipòlit, el qual, tal como ens adverteix el narrador,

no us penseu que en aquell cars Ypòlit tingués gran dolor, car de continent que Tirant fon mort, levà son compte que ell seria emperador, e molt més après la mort de l'emperador e de sa filla, car tenia confiança de la molta amor que la emperadriu li portava, que, tota vergonya a part posada, lo pendria per marit e per fill, car acostumada cosa és de les velles que volen lurs fills per marits, per smenar les faltes de lur jovent (cap. 479, p. 1521).

Si la legitimitat hereditària juga a favor d'Hipòlit i de l'Emperadriu, també està de la seua banda el parer del consell de cavallers de Tirant, els quals, defensors dels seus interessos, acorden unànimement que «atesa la amistat antiga que tots sabem que Ypòlit té amb la emperadriu, que la prenga per muller e alçar-lo hem emperador» (cap. 480, p. 1524). Aquesta decisió tan important és anticipada per Hipòlit a la seua egrègia amant, amb la qual comparteix una nova i feliç nit d'amor, «molt poc recordants de aquells que jahien en los cadafals sperant que·ls fos feta la honrada sepultura» (cap. 481, p. 1527).

Quan els homes de Tirant comuniquen oficialment la seua decisió a l'Emperadriu, aquesta accepta gustosa, no sense abans adduir de bell nou el problema de la seua edat, que la impossibilitarà per a donar descendència a Hipòlit, cosa que els prohoms obvien amb l'argument que es tracta d'una qüestió d'Estat (cap. 483). Així, doncs, amb el beneplàcit del poble, als ulls del qual s'ha anat incrementant progressivament la fama i el bon nom d'Hipòlit, se celebren les esposalles de la parella, primer, i, tot seguit, la boda amb festes que duren quinze dies (cap. 483, p. 1531). A l'enllaç matrimonial segueixen els èxits militars del nou emperador, que conquista noves places per a l'Imperi Grec (cap. 487), amb la qual cosa la seua figura es legitima encara més. Però la vella Emperadriu mor tres anys després i Hipòlit es casa en segones noces amb la filla del rei d'Anglaterra, és a dir, el monarca a la boda del qual assisteix Tirant al començament de la novel·la. Aquesta nova esposa permet la solució del tema successori, ja que de la seua unió amb Hipòlit naixen tres fills i dos filles; el major de tots aquests es diu també Hipòlit, com son pare, i arriba a convertir-se en un excel·lent cavaller.

En conclusió, la història amorosa d'Hipòlit amb l'Emperadriu assoleix una dimensió de primer orde en el conjunt de la novel·la. El perfil netament interessat del jove cavaller sense escrúpols troba en la frustració sexual de la vella dama la clau que li obri les portes de la més alta magistratura grega, el gran objectiu que havia anhelat Tirant. La seua breu, precipitada i gens ni mica problemàtica peripècia amorosa, tan oposada des de tots els punts de vista a la del seu oncle i senyor, es veu així mateix afavorida pels designis de la fortuna, que porten a la mort el vell Emperador i Carmesina, primer, i la mateixa Emperadriu, després, possibilitant així que, mitjançant el nou casament amb la princesa d'Anglaterra, esdevinga l'únic màxim rector polític de la cristiandat d'Orient i d'Occident, el gran somni medieval.

Comptat i debatut, les dues històries sentimentals estudiades poden servir d'exemple de dos dels tres tipus d'amor sobre els quals, segons hem vist, es teoritza en la novel·la: l'amor viciós i l'amor profitós —l'altre és el virtuós— (Renedo, 1989; Alemany, 2002). El primer és el que sembla determinar les pulsions afectives d'Estefania i de l'Emperadriu, bé que amb matisos particulars, ja que, mentre que la primera es lliura a la concupiscència amb la fogositat pròpia d'una joveneta, la segona

ho fa impel·lida per la frustració que, en plena maduresa, sent a causa de la insatisfacció sexual que pateix al si del seu matrimoni. En el jove Diafebus també es materialitza l'amor viciós, en consonància amb la seua amada Estefania, si bé, en el seu cas, no hem de descartar un possible element implícit de caire profitós que, no obstant, mai no arriba a manifestar-se obertament com en Hipòlit, que és el personatge que de manera més explícita i rotunda usa l'amor com a instrument de satisfacció de la seua ambició de poder. Hi ha, doncs, un paral·lelisme evident entre aquestes dues parelles, si bé la segona assoleix un grau més alt de morbositat i perversió: gran desigualtat d'edats, adulteri, incest *in pectore*...

A primera vista, el comportament amorós respectiu dels dos parents de Tirant amb les dues parentes de Carmesina sembla oposar-se al de la parella protagonista de la novel·la, que, almenys formalment, s'acosta a una pràctica de l'amor virtuós. L'abismal contrast entre la duració del procés amorós del cavaller i la princesa, llarg fins a l'exasperació, i el dels seus familiars, breu en el cas d'Estefania i Diafebus i grotescament esquemàtic en el d'Hipòlit i l'Emperadriu, en són una prova fefaent: Tirant ha de superar una a una, sortejant tota mena d'obstacles, les diverses fases de l'amor cortés, mentre que el seu cosí Diafebus i el seu nebot Hipòlit passen gairebé en un no-res de la declaració a les seues amades a la consumació sexual amb aquestes. Anàlogament, mentre que Carmesina addueix, una vegada i altra, diversos arguments morals, socials i de tot tipus per a demorar la satisfacció del coit amb Tirant, la seua cosina Estefania i la seua mare, l'Emperadriu, no semblen tenir tant de problema a l'hora d'accedir a la unió sexual amb els seus amants respectius (Di Girolamo / Siviero, 1991).

Ara bé, malgrat els contrastos evidents assenyalats, l'amor de Tirant i Carmesina potser no és tan virtuós com ho sembla, des del punt i hora que tant en el cavaller com en la princesa també concorren algunes de les pulsions que impregnen les aventures sentimentals dels seus parents. Així, doncs, si, per una banda, Carmesina refrena permanentment la seua entrega total a Tirant, no és tant per una pràctica virtuosa, *sensu stricto*, com per la necessitat de guardar les bones maneres pròpies d'una dama de la seua edat i condició, tal com es dedueix dels veritables sentiments vers el cavaller que revela als seus confidents més íntims des de la primera hora. Per altra banda, el lent progrés de les etapes amoroses que ha de seguir Tirant, a causa de la resistència aparent de Carmesina, no sembla ser tampoc fruit de la virtut del cavaller, sinó, com dic, de la necessitat que deriva de l'actitud de la seua estimada i, potser, de la convicció que la

paciència és el millor remei per a assolir no sols l'amor de la princesa sinó també la corona imperial.

Des d'aquesta perspectiva, sembla, doncs, que els tres cavallers bretons, sense perjudici dels perfils propis que els defineixen respectivament, semblen coincidir en l'ús instrumental que fan de les seues aventures amoroses amb uns objectius politicomilitars. Tirant era qui estava cridat a ser el successor del vell Emperador mitjançant el seu enllaç amb Carmesina, però la mort li ho impedeix. L'autor de la novel·la sembla haver estant preparant una parella alternativa, la de Diafebus i Estefania, menys "virtuosa" que la dels protagonistes però encara posseïdora d'un acceptable grau de dignitat, perquè puga esdevenir la successora natural de la que formen el cavaller i la princesa en cas d'una desaparició d'aquests. Però un tomb de l'atzar no esperat i no exempt de cert caràcter grotesc (Alemany, 1994), fa que siguin Hipòlit i l'Emperadriu, la parella menys "virtuosa" de la història, els qui assumisquen el destí que la lògica demanava per a Tirant i Carmesina. En qualsevol cas, l'emparellament dels tres cavallers francesos amb les tres dames gregues serveix per a consolidar els lligams entre l'Occident i l'Orient cristians davant l'amenaça de tercers no cristians i és en aquest sentit que les històries d'amor dels parents de Tirant amb les parentes de Carmesina cobren la seua significació més rellevant.

BIBLIOGRAFIA

- ALEMANY, Rafael (1994), «La mort de Tirant i el triomf d'Hipòlit o la crisi del món cavalleresc vista per un cavaller en crisi», en Carlos Romero i Rossend Arqués (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*, Pàdua, Editoriale Programma, pp. 13-26.
- (1997), «Al voltant dels episodis africans del *Tirant lo Blanc* i del *Curial e Güelfa*», en Jean Marie Barberà (ed.), *Actes del Col·loqui Internacional 'Tirant lo Blanc' (Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994). Estudis crítics sobre 'Tirant lo Blanc' i el seu context*, Aix de Provença / Barcelona, Centre Aixois de Recherches Hispaniques / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 219-229 i, traducció francesa, pp. 231-237.
- (2002), «La diversitat polifònica del discurs amorós en el *Tirant lo Blanc*», *Estudi General*, 22 (=Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats, II), pp. 393-408.

- BELTRAN, Rafael (1990), «Las bodas sordas en *Tirant y la Celestina*», *Revista de Filología Española*, LXX, 1-2, pp. 91-117.
- CACHO BLECUA, Juan Manuel (1993), «El amor en el *Tirant lo Blanc*: Hipòlit y la Emperatriz», en *Actes del Symposium Tirant lo Blanc (Barcelona, 1990)*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 133-169.
- CHINER, Jaume J. (1992), «Batalla a ultrança per Joanot Martorell», *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura. Estudis de Llengua i Literatura*, 2, pp. 83-127.
- DI GIROLAMO, Costanzo, i Donatella SIVIERO (1991), «L'amore nel *Tirant lo Blanch*», *Belfagor*, 46, 3, pp. 275-295.
- HATZFELD, Helmut (1978), «La Décadence de l'amour courtois dans le *Saintré*, l'*Amadís* e le *Tirant lo Blanc*», en *Mélanges de littérature du moyen âge au XXe siècle offerts à Mademoiselle Jeanne Lods*, I, París, École Normale Supérieure des Jeunes Filles, pp. 339-350.
- HAUF, Albert, ed. (2005), Joanot Martorell (Martí Joan de Galba), *Tirant lo Blanch*, vol. I de l'edició del *Tirant lo Blanch* coordinada per Albert Hauf, València, Editorial Tirant lo Blanch.
- MIR, Josep M. (1989), «La marrada africana de Tirant», en Antoni Ferrando i Albert Hauf (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, I, València / Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-94.
- RENEDO, Xavier (1989), «De libidinosa amor los efectos», *L'Avenç*, 123, pp. 18-23.
- (1994), «Quin mal és lo besar? (Literatura i moral al voltant de la quarta línia de l'amor)», *Caplletra*, 13, pp. 99-116.
- RUIZ DE CONDE, Justina (1948), *El amor y el matrimonio secreto en los libros de caballerías*, Madrid, Aguilar, pp. 101-168.
- YATES, Alan (1980), «*Tirant lo Blanc*: the Ambiguous Hero», en *Hispanic Studies in Honour of Frank Pierce*, Sheffield, University of Sheffield, pp. 181-198. [Traduc. catalana: «*Tirant lo Blanc*: l'heroi ambigu», *L'Espill*, 6-7 (1980), pp. 23-39.]